

Ahmed el-Aktaş. Kıssatü Hayâtî'l-Buhârî: Sîre Târîhiyye Cedîde. Cidde: Merkezü'l-İhsân, 2024, 536 s.

Ahmed al-Aktas. Qissat Hayât al-Bukhârî: Sîrah Târîkhiyyah Jadîdah. Jeddah: Markaz al-Ihsân, 2024, 536 p.

Hatice Demirci Akyüz

Arş. Gör., Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Ana Bilim Dalı, Trabzon, Türkiye, haticedemirci@trabzon.edu.tr
<https://ror.org/04mmwq306>

Öz: Ahmed el-Aktaş'ın kaleme aldığı 2024 yılında yayımlanan *Kıssatü Hayâtî'l-Buhârî Sîre Târîhiyye Cedîde* isimli eser, Buhârî'nin hayatına dair kronolojik ve bağlamsal bir okuma teklif etmektedir. Yazar, doğumundan vefatına kadar geçen sürede Buhârî'nin ilmî serüveni, rihleleri, hoca-talebe irtibatları, eserlerini telifi ve çevresindeki talebe topluluğuna rivayetlerine dair daha önceki araştırmalarda gündeme getirilmemiş çok sayıda özgün tarihlendirme iddiasında bulunmuştur. Klasik kaynaklara ve yazma nüshalara olan derin vukufiyetiyle Aktaş, bu tarihlendirmeleri yaparken farklı yöntemlere başvurmuştur. Tespit edilebildiği kadarıyla yazar, Buhârî'nin uğradığı rotalardaki hocalarıyla hangi zaman diliminde görüşmüş olduğuna dair izaha giriştiğinde, kaynaklarda semâ tarihine yönelik açık bir bilgi yoksa hocalarının vefat tarihlerini merkeze alarak muhtemel bir tarihlendirme yapmıştır. Akranı ya da talebeleriyle ilişkisi gündeme geldiğinde ise Buhârî'nin görüştüğü söz konusu kişinin ilmî serüvenini inceleyerek, karşılaşmanın gerçekleşmiş olabileceği muhtemel mekan ve zamanlara dair çeşitli ihtimalleri değerlendirmiştir. Dolayısıyla eser, yalnızca Buhârî'nin rihleleri hakkında değil, onun irtibat kurduğu şahısların seyahat güzergahlarının tespitinde de başvurulabilecek bir kaynak niteliği taşımaktadır. Kitabında takip ettiği yöntemlerle Aktaş, kaynaklarda açıkça zikredilmeyen biyografik detayların, yine rivayetler aracılığıyla nasıl görünür kılınabileceğini gösteren başarılı bir örnek ortaya koymaktadır. Bu yönleriyle eser günümüz araştırmacılarına alternatif bir okuma yöntemi sunmakta, hadis tarihi ve biyografi çalışmalarına önemli bir katkı sağlamaktadır. Ayrıca kitabın yayımlanmasının ardından kısa sürede tarihlendirme tekliflerine yönelik eleştirilerin kaleme alınmaya başlaması, bu alandaki ilmi canlılığın artmasına da vesile olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Buhârî, Rihle, el-Câmi'ü's-sahîh.

Geliş Tarihi/Received: 12.02.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 16.05.2025
Yayımlanma Tarihi/ Available Online: 15.06.2025

Abstract: *Qissat Hayât al-Bukhârî: Sîrah Târîkhiyyah Jadîdah* by Ahmed al-Aktas, published in 2024 by Markaz al-Ihsân (Jeddah), offers a chronological and contextual reading of al-Bukhârî's life and travels. From his birth to his death, the author puts forward several original chronological propositions regarding al-Bukhârî's scholarly journey, his travels, his teacher-student network, the composition of his works, and the transmission of his books, many of which had not been previously addressed in scholarship. With his profound command of classical sources and manuscripts, Aktaş employs various methodological approaches in his chronological reconstructions. When specifying the likely periods of al-Bukhârî's meetings with teachers, Aktaş, in the absence of explicit *samâ'* dates, uses their death dates as reference points. In cases involving contemporaries or students, he examines their scholarly development to assess plausible times and locations for such encounters. As such, the book enables the reconstruction not only of al-Bukhârî's routes but also those of scholars within his network. Aktaş's approach demonstrates how biographical details not explicitly recorded in the sources can be inferred through transmitted reports. The study offers scholars an innovative reading strategy and contributes significantly to the fields of ḥadîth history and Islamic biographical research. Moreover, the critical responses provoked by its chronological claims reflect a growing scholarly vitality in the field.

Keywords: Hadîth, al-Bukhârî, Rihla, al-Jâmi' al-Şaḥîḥ.

İslami ilimlerle ilgilenen bağımsız bir araştırmacı olan Ahmed el-Aktaş'ın *Kıssatü Hayâti'l-Buhârî: Sîre Târîhiyye Cedîde* isimli eseri, Buhârî'nin (ö. 256/870) biyografisine yönelik yeni bir okuma yöntemi sunması bakımından dikkat çekicidir. Kitap, teklif ettiği yöntemle Buhârî çevresinde şekillenen akademik ve akademik olmayan anlatılardan farklılaşmaktadır. Doğrudan biyografi yazımına dair bir yöntem tartışması sunmasa da yazarın yaklaşımı, klasik kaynaklardaki rivayetleri kritik sorular eşliğinde ve bir arada değerlendirerek çok yönlü bir bakış açısıyla incelemeye dayanmaktadır. Böylece yazar, kaynaklarda açıkça zikredilmeyen biyografik detayların, rivayetlerin çok yönlü okunmasıyla nasıl görünür kılınabileceğine dair başarılı bir örnek sunmaktadır.

Aktaş, kitabını kapsayıcı çatı bölümlerle kurgulamak yerine, Buhârî'nin ilim yolculuklarındaki rotalarını veya hoca-talebe ilişkilerini izleyen başlıklar altında 29 bölüme ayırarak planlamıştır. Yaklaşık 20-25 sayfa hacmindeki bu bölümlerin her biri de kendi içerisinde alt başlıklara ayrılmıştır. Buhârî'nin biyografisini kronolojik olarak takip için anlamlı olan bu kurgu onun kitaplarından birinin telif sürecinin takibini yapmak isteyen okurlar için ise zorlayıcıdır.

Yazar Giriş bölümünde (s. 5-8) mevcut biyografik çalışmaların, Buhârî'nin hoca-talebeleriyle ne zaman ve nerede görüştüğü, eserlerinin telif, edisyon ve rivayet tarihi, mütekaddim ve müteahhir cerhta'dıl görüşlerinin belirlenmesi gibi konuları ihmal etmesinin, kendisini böyle bir araştırmaya yönelttiğini belirtir. Nitekim bu çalışmaların geleneğin yaygın eğilimini takip ederek Buhârî'nin hocaları, akranları, talebeleri hakkında bilgi verip daha ziyade Buhârî'ye dair erdem, meziyet ve övgülere odaklandığını, dolayısıyla Buhârî'nin hayatının kronolojik bağlantılarından kopuk bir şekilde sunulduğunu dile getirir. Başlangıçta bazı sorulara cevap vermek için giriştiği araştırmanın kaynaklardaki bu tür eksiklikleri gördükten sonra farklı bir çabaya evrildiğini, amacının artık "Buhârî'nin hayatına yönelik dağınık rivayetleri ve hayatına dair ayrıntıları da içeren yeni bir tarihî biyografi oluşturma ve bunları kronolojik bir sıraya göre düzenleyip sunmak" olduğunu ifade eder (s. 6).

Buhârî'nin hayatına dair bilgi veren klasik kaynakları incelediği ilk bölümde günümüze ulaşan ya da varlığı tarihî kaynaklardaki isnâdlar sayesinde bilinen günümüze ulaşmamış toplam 22 eseri kronolojik olarak sıralayıp haklarında bilgi vermiştir. Çalışması boyunca sıkça atıf yaptığı bu kitapların, Buhârî'nin biyografisiyle ilgili ihtiva ettikleri bilgiler bakımından hangi yönleriyle öne çıktıklarına dair değerlendirmeler yapmıştır (s. 9-33). Klasik kaynakların tanıtımını İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târîh'i* ve İbn Beşkûvâl'in (ö. 578/1183) *Fevâid'i* ile bitirerek Zehebî (ö. 748/1348) ve İbn Hacer (ö. 852/1449) gibi ansiklopedik dönem müelliflerinin bile zaten doğrudan veya dolaylı olarak önceki kaynaklara başvurduğunu belirtmiştir (s. 33). Yazar klasik kaynaklar üzerinden yeni bir biyografi inşasına giriştiği için bu kısımda modern literatüre herhangi bir atıf yapmamıştır.

Biyografik kaynaklara dair izahın yapıldığı bu bölümün ardından yazar, Buhârî'nin ailesi ve doğumundan başlayarak ilk hocalarına, erken öğrenim sürecine, rihle rotalarına ya da irtibatlı olduğu önemli hoca ve talebelerine ayırdığı bölümlerde, kaynaklardaki dağınık malzemeyi sistematik bir çerçevede sunmaya çalışmıştır. Ayrıca kaynaklarda yer almayan ve muğlak kalan noktalara dikkat çekerek bu boşlukları gidermeye yönelik çeşitli önerilerde bulunmuştur. Yazar tarihlendirme yaparken aynı-benzer olaylardan bahseden rivayetleri bir arada okumuş, çelişen noktalara dikkat çekmiş, sunduğu bazı delil ve gerekçelerle çok sayıda iddialı tercihte bulunmuştur. Kitabı boyunca yalnızca rivayet sunumuyla yetinmeyip bu rivayetleri bir bağlama oturtmaya, farklı açılardan bakmaya ve nihayetinde çizdiği kronolojik çerçeveye tutarlı ve uyumlu bir şekilde sunmaya çalışmıştır. Bu bağlamda yazarın dikkat çekici ve özgün iddialarına değinmek faydalı olacaktır. 29 bölümün her birinde yazarın özetle ne dediğinden ziyade, Buhârî'nin biyografisine yönelik tarihlendirmeleri, dikkat çekici ve özgün iddiaları hakkında bilgi verilecektir.

Buhârî'nin ailesi ve erken ilmî hayatına dair sunduğu detaylı bilgilerden sonra yazar, onun hicri 210 yılında annesi ve kardeşiyle birlikte çıktığı ilk hac yolculuğundan bahseder. Yazar, Buhârî'nin hac vazifesini yerine getirdikten sonra Mekke'de herhangi bir hocadan hadis dinleme çabasına girmediği, annesi ve kardeşini memlekete uğurlayıp doğrudan Basra'ya geçtiği düşüncesindedir. Zira Buhârî'nin

Mekke'deki ilk semâının hicri 211 senesinde olduğunu, dolayısıyla bir sonraki yıl tekrar hac vazifesi için Mekke'ye döndüğünde oradaki hocalardan istifade etmiş olması gerektiğini söyler.

Yazarın tespitlerine göre Buhârî hicri 211 senesinde Basra'ya girmiş, o senenin hac mevsiminde tekrar Mekke ve Medine'ye, 212 senesinde ise Kayseriyye'ye gitmiştir. Ardından aynı yıl *et-Târîhu'l-kebîr*'ini telif için Hicaz'a dönmüş ve hicri 212-217 yıllarını Mekke-Medine arasında geçirmiştir. Hicri 217'de ise Mısır'ın Fustat ve Tinnîs şehirlerine yolculuk yapmıştır. Yazar burada Buhârî'nin, aynı yıl Mısır'da oldukları için Ebû Hâtim (ö. 277/890), Fesevî (ö. 277/890) ve Yahya b. Maîn (ö. 233/848) ile görüşme ihtimalini gündeme getirmektedir. Buhârî aynı yıl Askalân'a gitmiş ve hicri 218 senesinde Irak'a geri dönmüştür. Basra'da Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/866), Ali b. el-Medîni (ö. 234/848) ve Fellâs'a (ö. 249/864) mülazemet etmiştir. Bu noktada Buhârî'nin Ali b. el-Medîni'nin kitaplarını gizlice aldığını ifade eden haber ile *Sahîh*'ini ona gösterdiğini ifade eden rivayeti farklı açılardan tenkit edip çok sayıda delil üzerinden uydurma olduklarını iddia etmiştir (s. 116-7). Özellikle bu iddia ileride değinilecek olan *Sahîh*'in telif tarihine dair tartışmalar açısından önem arz etmektedir.

Aktaş'ın tespitlerine göre Buhârî hicri 224 yılına kadar Basra'da kalmış, bu süre zarfında Bağdat'ta mihne dönemini henüz yeni yaşamış olan Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Yahya b. Maîn ile de görüşmüştür. Burada yazarın, Buhârî'nin Yahya b. Maîn'den semâ tarihini netleştirmesi ve bu tarihin, Yahya b. Maîn'in "Suâlât" sahibi talebelerinin semâ tarihlerinden daha önceki bir dönemde olduğuna dikkat çekmesi önemlidir (s. 126). Zira bu bilgi, Buhârî'nin naklettiği Yahya b. Maîn'e ait cerh-ta'dîl görüşleri ile onun diğer talebelerinin "Suâlât" eserlerinde naklettikleri arasında teâruz gündeme geldiğinde dikkate değerdir. Değnilmesi gereken bir diğer tespitinde Aktaş, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ini hicri 228 senesinden sonra rivayete başladığı bilgisini verip Buhârî'nin bu hadis kitabına muttali olmadığını iddia etmektedir (s. 126). Ancak yazar, onun hocasından dinleyemese de daha sonraki yıllarda gerçekleştirdiği Bağdat rihlesinde *el-Müsned*'e muttali olabileceği ihtimalini tartışmaz. Nitekim *et-Târîhu'l-kebîr*'deki "Kâle Ebû Abdillâh: Fîmâ vecedtü fî kitâbi Ahmed fîmâ Müsnedâtîhi"¹ ifadesi, Buhârî'nin *el-Müsned*'i daha sonra görmüş olabileceği ihtimalini gündeme getirir.

Yazarın çizdiği kronolojiye göre Buhârî, hicri 224 yılında memleketine dönerken Nişabur'a uğramış, burada İshak b. Râhûye (ö. 238/853) ile görüşüp *et-Târîhu'l-kebîr*'ini sunmuş ve hocasının takdirini kazanmıştır. Aktaş, bu vakıayı nakleden râvilerin rivayetlerini mukayese ederek, zamansal ve mekânsal uyumları göz önünde bulundurup olaya şahit olan Hâşid b. İsmail (ö. 261/874) ve Hâşid b. Abdullah'ın (ö. ?) bu uzun rihlesinde Buhârî'ye eşlik ettikleri sonucuna varmıştır (s. 128). Yazarın tespitlerine göre Buhârî 16 yaşında ayrıldığı Buhara'ya hicri 224 yılında 30'lu yaşlarının başında geri dönmüş, memleketinde geçirdiği bir süreden sonra 227 yılından önce Kuteybe b. Saîd'den (ö. 240/855) hadis dinlemek için Bağlân ve Belh'e yolculuk yapmıştır. Aynı yıl muhtemelen sırasıyla Tirmiz, Keş, Semerkant ve Hârizm'e gitmiştir (s. 142).

Aktaş, rihlelerle geçen bu uzun yıllardan sonra Buhârî'nin memleketinde evlendiği ve Ahmed isimli bir oğlunun olduğunu belirtir. Ayrıca yazar, ilmî ortamı özleyen Buhârî'nin hicri 234 senesinin Recep ayından önce Nişabur'a gidip bir süre orada ikamet ettiğini tespit etmiştir. Buhârî'nin burada hocası İbn Râhûye'nin meclislerine katıldığını, *es-Sahîh*'i derleme fikrinin ilk kez burada gündeme geldiğini vurgulamıştır. Bu husus Aktaş'ın kitabının en önemli ve özgün iddialarından biridir. Aktaş, özellikle Fuat Sezgin'in (ö. 2018) çalışmalarından sonra yaygınlaşan Buhârî'nin *es-Sahîh*'i hicri 217-233 tarihleri arasında telif ettiği yönündeki kanaati eleştirir.² Bu tarihlendirmeye ilgili Ukaylî'den (ö. 322/934) nakledilen rivayetin hatalı olduğunu tespit edip Buhârî'nin *es-Sahîh*'ini telif hicri 237 yılında başladığını ve 253 yılında nihayete erdirdiğinde ise talebesi Firebrî'ye (ö. 320/932) rivayet ettiğini belirtmiştir. Yazar, bu tarihlendirmeyi yaparken rivayetleri çok yönlü ve eleştirel bir okumaya tabi

1 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Muhammed b. Sâlih b. Muhammed ed-Dibâsî (Riyad: Dâru'n-Nasîha & en-Nâşiru'l- Mütameyyiz, 2019), 8/378.

2 Yazar bu tarihlendirmeyi daha önce yayımladığı müstakil bir makalesinde detaylı bir şekilde ele almıştır. Ahmed İsmail el-Aktaş, "Varrâku'l-Buhârî ve te'lifü's-Sahîh", *Mecmûâtü'l-Mahtûtâtü'l-İslâmiyye* 35/36, 408-423.

tutmuş, ayrıca tarihlendirme teklifine yöneltilecek muhtemel itirazları da gündeme getirmiştir (s. 153-5).

Nesâî (ö. 303/915) ve Buhârî'nin buluşması meselesini tartıştığı 9. bölümde yazar, önce Nesâî'nin rihlelerine dair detaylı bir anlatı sunmuş, daha sonra Buhârî'den hadis nakledip nakletmediğine yönelik literatürdeki tartışmaları gündeme getirmiş ve Nesâî'nin Buhârî'den hicri 238 senesinden önce Nişabur'da hadis dinlediği sonucuna ulaşmıştır (s. 164). Buhârî'nin, varrâkı Ebû Cafer Muhammed b. Ebî Hâtim (ö. ?) ile görüşmesine hasrettiği 10. bölümde ise Aktaş, yine öncelikle Varrâk'ın Buhârî'yle buluşmasına kadar geçen süredeki rihlelerini göstererek, bu tarihlerle uyumlu olacak şekilde hicri 239-243 yılları arasındaki bir tarihte ilk görüşmenin gerçekleştiğini tespit etmiştir (s. 174). Buna göre Varrâk, Buhârî'nin ikinci Irak rihlesine kadar *es-Sahîh*'ini tasnif ederken onun yanında bulunmuştur. Irak rihlesinden dönünce de hocasına vefatına kadar mülazemet etmiştir. Yazarın ulaştığı bu tarihlendirme de daha önce dile getirilmemiş bir tespittir.

Aktaş, Buhârî'nin Tirmizî ile irtibatını iki bölümde incelemiş ve bu bölümlerde Tirmizî'nin hayatına ve yolculuklarına dair ayrıntılı bilgiler vermiştir. Onun Buhârî'yle görüştüğü zamana kadarki rihlelerini hocalarının vefatlarından hareketle tarihlendirmeye çalışmıştır (s. 190-4) Yazara göre Tirmizî-Buhârî görüşmesinin başlangıcı hicri 241 yılından önce olmalıdır. Bu tarihlendirmeyi ikilinin Abdullah b. Münîr'in (ö. 241/855-6) meclisinde bir arada bulunduklarına işaret eden bir rivayeti esas alarak yapmıştır (s. 199). İddia ettiği bu özgün tarihlendirme, Buhârî'nin sonraki yıllarda hadislerin tashihi, sema tespiti, râvilerin cerh-ta'dîli veya cem ve tefriki gibi konularda değişen görüşleri gündeme geldiğinde daha anlamlı olmaktadır (s. 208).³ Bir diğer deyişle Aktaş, bu tarihsel izah ile Buhârî'nin kendi eserleri ve Tirmizî'nin ondan naklettiği görüşler arasındaki çelişkileri açıklamaya çalışmıştır.

Yazara göre Buhârî yaklaşık 20 yıldır uzak kaldığı Irak bölgesine ikinci rihlesini hicri 243 yılında gerçekleştirmiştir. Hulvân-Bağdat yolunda, Fadlek diye meşhur Fazl b. Abbas es-Sâîğ (ö. 270/883) ile karşılaşmış ve ona *et-Târîhu'l-kebîr*'ini rivayet etmiştir. Ebû Zür'a (ö. 264/878) ve Ebû Hâtim'in sonraları gördüğü *et-Târîhu'l-kebîr* nüshasının Fadlek nüshası olduğunu belirtmesi de yine ikilinin Buhârî'ye nispet ettiği hatalar ve sonrasında Buhârî'nin kendi eseri üzerinde yaptığı değişiklikler ve tashihler düşünüldüğünde dikkate değer bir tespittir (s. 217).

Aktaş'ın çizdiği kronolojiye göre Buhârî aynı yıl Basra'ya gitmiş ve burada beş yıl ikamet ederek çok sayıda semâ meclisi kurmuştur. Bu süre zarfında hicri 246 yılında İbn Sehl ondan *et-Târîhu'l-kebîr* ve *et-Târîhu's-sağîr*'i dinlemiştir. Yazar, mezkûr tarihlendirmeyi Buhârî'nin hicri 243-248 yılları arasında Basra'da bulunmasıyla uyumlu olacak şekilde, konuyla ilgili üç farklı rivayeti kıyaslayarak ve rivayetlere yönelttiği kritik sorularla çıkarmıştır (s. 220). Bu noktada özellikle nüsha farklılıkları hususunda dikkatli olan yazar *et-Târîhu'l-kebîr* ve *et-Târîhu's-sağîr*'in İbn Sehl rivayetlerindeki vefatı hicri 246 yılı sonrasına denk gelen tercemelerin, kitap râvilerinin tasarrufu olarak esere sonradan eklendiği kanaatindedir (s. 222). Ayrıca Buhârî'nin Basra'da bulunduğu süre zarfında her yıl hac vazifesini ifa için Hicaz'a gittiğini ve kitaplarını yanından ayırmadığını belirtmiştir. Hicri 248-250 yılları arasında ise Buhârî'nin Bağdat'ta bulunduğu sırada *et-Târîhu'l-kebîr*, *et-Târîhu's-sağîr*, *ed-Duafâ*, *el-Künâ* ve *es-Sahâbe* adlı eserlerini ondan rivayet eden Bağdatlı talebelerine dikkat çekmiştir.

Yazar Buhârî'nin hicri 250 yılında Horasan'a gitmek üzere Irak'tan ayrıldığını ve yol üzerinde Rey'e uğradığını belirterek burada Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a'nın onu ne denli ihtişamlı karşıladıklarına dair detaylara yer vermiştir (s. 257) Aynı yıl Nişabur'a gittiğini belirlediği Buhârî'nin burada hangi kitaplarını naklettiğini kronolojik olarak sunmaya çalışmıştır (s. 279) Aktaş, günümüzde tartışma konusu olan İbn Fâris'in *et-Târîhu'l-kebîr* rivayetini ise çeşitli delillerle hicri 251 yılının yarısından sonraya tarihlendirmiştir (s. 307). Bu süre zarfında Buhârî'nin Nişaburlu isimlerden elde ettiği nakilleri *et-Târîhu'l-kebîr*'e eklediğini tespit etmiştir (s. 289, 300, 333). Bu husus Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'ine

3 Buhârî'nin değişen icthadlarını tarihlendirmenin önemine benzer şekilde işaret eden bir çalışma için bk. Zeyd Taban, *Asıl Hadisler Bağlamında Buhârî'nin Şartları* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 83-89.

hâlâ bazı düzeltme ve eklemeler yaptığına işaret etmesi ve bu ilaveleri tarihlendirmesi bakımından önem arz eder.

Buhârî'nin lafız meselesindeki mihnesine değindiği 20. bölümde Aktaş, öncelikle itikadi olan bu meselenin tarihçesine dair kısaca bilgi vermiştir. Yazar bu bölümlerde ana gayesinin sadece kronolojik bir çerçeve sunmak olduğunu belirterek detaylı kelami izahlara girişmemiştir (s. 342). Yazarın tespitlerine göre Buhârî hicri 252 yılı sonu-253 yılı başında Zührlî'nin (ö. 258/872) etkisiyle gerçekleşen fitneyle birlikte Nişabur'dan ayrılmak durumunda kalmıştır. Sırasıyla Merv, Âmil, Buhara ve Firebr'e uğramıştır. Yazar bu noktada, Kelâbâzî'den (ö. 398/1008) nakledilen Firebrî'nin *es-Sahîh*'i Buhârî'den ilk kez hicri 248 yılında Firebr'de dinlediğine dair sözü gündeme getirerek pek çok açıdan tenkit etmiştir. O, Kelâbâzî'nin söz konusu rivayetini daha önce iddia ettiği kronolojik çizelgeye göre hicri 248 senesinde Buhârî'nin Irak'ta bulunması, Firebrî rivayetinin Buhârî'nin hicri 250-252 yılları arasında Nişabur'da işittiği hocalarının nakillerini kapsaması ve ilgili tarihlendirmenin Firebrî'nin diğer dört talebesinden nakledilene aykırı olması gibi delilleri öne sürerek reddetmiştir (s. 377-81). Aktaş'ın önerdiği bu tarihlendirmeye itiraz edilmek istendiğinde akla gelen ilk husus, bazı isnadlarda Firebrî'nin semâ tarihinin 248 ve 252 yıllarında olduğu bilgisinin birlikte verilmesidir. Yazar bu isnadları da detaylı bir şekilde analiz ederek söz konusu tarihlerin yalnızca Firebrî'nin talebesi Küşmîhenî'nin (ö. 389/999) rivayetlerinde birlikte geçtiğini tespit etmiş ve bu bilgiyi isnadın bitiminde Küşmîhenî'nin ayrıca zikrettiğini belirtmiştir. Daha sonra Küşmîhenî'nin, bu tarihlerin yer aldığı ifadeyi Firebrî'den değil, Kelâbâzî'den aktardığı sonucuna ulaşmıştır. Yazarın buradaki ince işçiliği özellikle vurgulanması gereken bir husustur (s. 377-380). Neticede Aktaş'a göre kitabın içindeki dâhilî karineler ve tarihi vakıalar dikkate alındığında Buhârî, Firebrî'ye *es-Sahîh*'ini ilk defa hicri 253 yılında Firebr'de nakletmiştir (s. 384).

Buhârî'nin Buhara'daki kitap rivayetlerini detaylıca ele aldığı 23. ve 24. bölümde ise Aktaş bir diğer öne çıkan iddiasını gündeme getirir. Buna göre İbn Fazl ve Müsebbih'in (ö. ?) *et-Târîhu'l-kebîr* rivayetleri, İbn Fâris rivayetinden geç tarihlidir. *et-Târîhu'l-kebîr*'in 2018 baskısında muhakkikler tarafından ۞ rumuzu verilen Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nin III. Ahmed Koleksiyonu'ndaki nüsha İbn Fâris rivayetine nispet edilmiştir. Aktaş ise yaptığı mukayeseler sonunda muhakkikleri hatalı bularak bu nüshanın, içerdiği geç vefatlı râvi tercemeleri ve diğer nüshalarda bulunmayan ilaveleri dikkate alarak Müsebbih rivayetinden olduğu kanaatine varmıştır (s. 394). Verdiği örnekler sayıca az olsa da bu nispet ve tarihlendirme ilk kez Aktaş tarafından gündeme getirilmiştir.⁴

Buhârî'nin muhaliflerine reddiye olarak telif ettiği eserlerini incelediği 25. bölümde yazar, *Ref'u'l-yedeyn fi's-salât, el-Kirâe halfe'l-imâm ve Halku ef'âli'l-'ibâd*'ın telif sebebi ve tarihlendirmelerine yönelik tekliflerde bulunur (s. 421-30). Aktaş sonraki bölümlerde ise Buhârî'nin valiyle yaşadığı problem üzerine hicri 256 yılında Nesef'e geçişini, orada *es-Sahîh*'inin bir kısmını rivayet etmesini, aynı yılın Ramazan ayında Hartenk köyüne varışını ve vefatını ele alır. Kitabın 29. bölümü olan son kısmında ise Buhârî'ye nispet edilen günümüze ulaşan veya ulaşmayan eserlerin tamamı alfabetik olarak listelenmiştir. Burada da varsa kitapların farklı isimlendirmelerine, telif tarihlerine ve rivayetlerine dair bir sunum yapılmıştır (s. 484).

Yazarın özgün iddialarına yer verdikten sonra eser boyunca takip ettiği yöntemle dair bir değerlendirme yapılması yerinde olacaktır. Daha önce ifade edildiği gibi yazar giriş bölümünde kendi metoduna yönelik herhangi bir izahta bulunmamıştır. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla Aktaş, her bölümde Buhârî'nin uğradığı rotalardaki hocalarıyla hangi zaman diliminde görüşmüş olduğuna dair izaha giriştiğinde, kaynaklarda semâ tarihine yönelik açık bir bilgi yoksa hocalarının vefat tarihlerini merkeze alarak muhtemel bir tarihlendirme yapmıştır. Akranı ya da talebeleriyle ilişkisi gündeme geldiğinde ise Buhârî'nin görüştüğü söz konusu kişinin ilmî serüvenini araştırmak durumunda kalmıştır. Ardından ikilinin nerede karşılaşmış olabileceklerine dair çeşitli ihtimalleri değerlendirmiştir.

4 Tarafımızca hazırlanmakta olan "Buhârî ve *et-Târîhu'l-Kebîr*'i: Tasnifi, Kaynak Kullanımı, Tenkit Yöntemi" isimli doktora tezinde de benzer bir kanaate ulaşılmıştır.

Dolayısıyla esere yalnızca Buhârî rihleleri için değil, onun irtibatta olduğu isimlerin rihle tespitleri için de başvurulabilir. Bununla birlikte erken dönemde Maverâünnehir-İrak-Hicaz bölgeleri arasındaki yolculukların güzergâhına ve bu yolculukların kaç gün sürdüğüne dair de genelde İstahrî'nin (ö. 340/951-2) *el-Mesâlik ve'l-memâlik*'ine atıfla kısa izahlar getirmiştir (örnek için bk. s. 64, 133, 138). Ayrıca Buhârî'ye yolculuklarında eşlik eden birileri varsa onları da tespit etmeye özen göstermiştir (s. 65, 128).

Aktaş, Buhârî'nin eserlerini ne zaman telif ettiğini tespiti çalışırken büyük oranda eserde yer alan geç vefatlı râvi tercemelerini dikkate alarak bir teklif sunmuştur. Kitabın farklı rivayetlerinin tarihlendirmesini yaparken de incelediği rivayetteki; 1- Geç vefatlı râvi tercemelerini dikkate alarak, 2- Buhârî'nin ahir ömründe görüştüğü hocalarından doğrudan nakilleri üzerinden çıkarım yaparak tarihlendirme yöntemini benimsemiştir. Yazarın gereksiz uzatmalara girdiği başlık ise neredeyse yoktur. Kitapta nadiren görülen tekrarlar ise genelde yeni başlıkla kurulan bir bağlantıdan ötürü hatırlatma kabilindendir.

Değinilmesi gereken bir diğer nokta ise kitaptaki kaynak kullanımıdır. Yazarın klasik kaynaklara ve yazma nüshalara vukufiyeti oldukça yüksektir. Aktaş'ın yazma eser uzmanlığı kitabında yazmaları rahat kullanımında ve yoğun atıflarında tezahür eder (örneğin bk. s. 223, 237, 251). Bununla birlikte modern literatüre atıfları yok denecek kadar azdır. Bu kaynaklara sınırlı sayıdaki başvurusu genelde tahkik çalışmalarında tespit ettiği muhakkik hatalarını göstermek için olmuştur. Anlatılarının neredeyse tamamı klasik kaynaklardaki rivayetlere dayalıdır. Anlaşılan o ki yazar akademik bir devamlılıktan ziyade klasik kaynaklara yönelik yeni bir okuma teklifiyle sahaya çıkmak istemiştir.

Eser bir bütün hâlinde değerlendirilerek güçlü ve zayıf yönlerine dikkat çekilecek olursa, Buhârî'nin hayatı ve yolculuklarına dair kronolojik ve bağlamsal okumaların yanı sıra onun temasta bulunduğu isimlere yönelik de yer yer derinlikli araştırmalar sunulması çalışmanın güçlü yönleri arasında zikredilebilir. Benzer şekilde Buhârî'nin telifatına ve bunların rivayetlerine dair giriştiği tarihlendirme çabası da eserin özgün ve güçlü yönlerindendir. Yazar bu noktada oldukça kritik sorular sorarak hızlı taramalarla güzel sonuçlar elde edebilmiştir. Ancak yukarıda işaret edildiği gibi bazı iddiaları için sunduğu örnekler zayıf kalmıştır. Ayrıca titiz çalıştığı görülen yazarın kritik noktalarda kullandığı bazı tarihî rivayetleri, görüşleriyle örtüşmeyen diğer rivayetlerin aksine tetkike tabi tutmamış olması düşündürücüdür. Bir diğer önemli nokta ise, özellikle akranları ya da talebeleri söz konusu olduğunda, kaynakların bizzat o şehirde görüştüklerini belirtmediği isimlerle hac mevsiminde Mekke'de veya örneğin Basra'da önde gelen bir alimin meclisinde bir araya gelme ihtimallerinin göz ardı edilmesidir. Aynı şekilde, Buhârî'den rivayette bulunmak isteyen talebelerinin Buhara'ya ya da o dönemde ikamet ettiği yere gitme olasılığını da zaman zaman dikkate almamıştır. Bu durum özellikle talebeleri bağlamında Buhârî için gerçekleştirilen rihlelerin çeşitliliğini ve kapsamını daraltmış, dolayısıyla bu süreçle ilgili yapılacak değerlendirmeleri sınırlamıştır.

Gerek Arap dünyasındaki çalışmalarda gerekse Türkçe literatürde kapsamlı ve detaylı bir Buhârî biyografisine duyulan ihtiyaç bu kitabı daha anlamlı hâle getirmiştir.⁵ Basımından kısa bir süre sonra Şerif Hâtîm el-Avnî, esere yönelik mülahazalarını içeren tafsilatlı bir yazı yayımlamıştır.⁶ Avnî, "Genç araştırmacılar için faydalı bir çalışma" şeklinde nitelese de eserde yöntemsel bazı boşlukların yer aldığını dile getirerek eleştirilerini üç ana başlıkta sunmuştur: 1- Yazarın ulaştığı sonuçları doğrulayabilmek için sık sık mevcut olasılıkları ortadan kaldırması, 2- Sahih olmayan bazı rivayetlere itimat etmesi, 3- Yazarın kendisinden önce ulaşılan bazı önemli sonuçları görmezden gelmesi. Neticede Avnî, yazarın bütün ihtimalleri gündemine almadığı, kendi çizdiği tabloya ve kronolojiye uyanları doğru kabul ederken uymayanları görmezden gelmeye çalıştığını, ulemaya karşı cüretkâr olduğunu belirtmiştir.

5 Yakın zamanda Muntazır Zaman'ın yürüttüğü "Buhari Project" isimli web sitesi de benzer gayelerle yapılmıştır. Ancak bu çalışma sınırlı kaynak kullanımıyla oldukça muhtasar kalmıştır. Yine de online erişime açık olup haritalandırma yapması çağımıza uygun bir hamledir. "Interactive Map", The Buhari Project (Erişim 11 Şubat 2025).

6 Şerif Hâtîm el-Avnî, "Melhûzât alâ Kitâbi Kıssati Hayâti'l-Buhârî" (Erişim 11 Şubat 2025).

Avnî'nin bu itirazlarının ardından Aktaş da söz konusu eleştirilere cevap niteliğinde kapsamlı bir yazı yayımlamıştır.⁷ Oldukça mütevazı bir üslupla Avnî'nin eleştirilerini ayrıntılı bir şekilde ele almış ve yanıtlamıştır. Avnî'nin tarihlendirmelere yönelik itirazlarının büyük bir kısmına karşılık, kendi sunduğu kronolojik çerçevenin mevcut alternatifler arasında en güçlü seçenek olduğunu yeniden temellendirmiştir. Bununla birlikte bazı yerlerde ihtimalli bir dil kullanmanın gerekliliğini kabul etmiş ve eserinde Avnî'ye nisbet ettiği hatalı bir bilgi dolayısıyla ondan özür dilemiştir. Neticede *Kıssâtü Hayatî'l-Buhârî* ve etrafından şekillenen bu ilmi tartışma gündemi, hadis araştırmaları açısından önemli bir açılım sağlamakta ve yeni çalışmalara zemin hazırlamaktadır.

Ahmet el-Aktaş'ın bu kitabı Buhârî gibi günümüzde tüketildiği düşünülen şahsiyetlerin dahi henüz bütüncül ve kapsamlı biyografilerinin yazılmadığı, rihlelerinin, eserlerini telif ve rivayet tarihlerinin sistematik olarak ele alınmadığını göstermektedir. Sonuç olarak *Kıssatü Hayâtî'l-Buhârî* hem ulaştığı özgün iddiaların doğrulanması hem de rivayetleri bir arada, çok yönlü ve eleştirel bir perspektifle değerlendirme imkanı sunması açısından günümüz araştırmacıları için önemli bir kaynaktır.

7 Aktaş, "Ta'likât ala'l-Melhûzât elletî evredehâ Hâtim el-Avnî alâ Kitâbi Kıssati Hayâtî'l-Buhârî", (Erişim 14 Şubat 2025).

Kaynakça

- Aktaş, Ahmed İsmail. *Kıssatü Hayâti'l-Buhârî Sîre Târîhiyye Cedîde*. Cidde: Merkezü'l-İhsân, 2024.
- Aktaş, Ahmed İsmail. "Verrâku'l-Buhârî ve te'lifü's-Sahîh". *Mecmûatü'l-Mahtûtâtü'l-İslâmiyye* 35/36, 408-423.
- Aktaş, Ahmed İsmail. "Ta'lîkât ala'l-Melhûzât Elletî Evredehâ Dr. Hâtim el-Avnî alâ Kitâbi Kıssati Hayâti'l-Buhârî". Erişim 14 Şubat 2025. <https://drive.google.com/file/d/1y9wfmJ18hYZtY1pn0ufatv53OvURVCpq/view>
- Avnî, Şerif Hâtim. "Melhûzât alâ Kitâbi Kıssati Hayâti'l-Buhârî". Erişim 11 Şubat 2025. <https://dr-alawni.com/files/books/pdf/1736932980.pdf>
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *et-Târîhu'l-kebîr*. thk. Muhammed b. Sâlih b. Muhammed ed-Dibâsî. 12 Cilt. Riyad: Dâru'n-Nasîha & en-Nâşiru'l- Mütemeyyiz, 2019.
- Taban, Zeyd. *Asıl Hadisler Bağlamında Buhârî'nin Şartları*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- The Bukhari Project. "Interactive Map". Erişim 11 Şubat 2025. <https://map-bukhari-project.netlify.app>

Makale Bilgi Formu

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

İntihal Beyanı: Bu makale *iThenticate* tarafından taranmıştır.